

УДК 321.7:334.73

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.62.37>

КООПЕРАЦІЯ ЯК ФОРМА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ: АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ

Ярослав Кузик

*Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
бульвар Академіка Вернадського, 16-в, 03115, м. Київ, Україна*

У статті проаналізовано сутність кооперації як форми суспільно-політичної організації, з'ясовано її основні характеристики, зазначено, що кооперація наочно демонструє потяг людини до взаємодії, співпраці, взаємодопомоги та рівноправності в усіх сферах суспільного життя. Наголошено на тому, що кооперативні ідеї, що прийшли до нас із Західної Європи, лише відродили традиційні цінності національного способу життя, які здавна були властиві українському народу. Роль кооперації як однієї з форм суспільно-політичної та економічної організації в сучасних умовах глобальних цивілізаційних трансформацій не тільки не зменшується, але й навпаки – набуває якісно вищого, нового соціального значення. Простежено еволюцію різних підходів до визначення поняття кооперації: від Ш. Фур'є та Р. Оуена до сучасності. Зазначено, що в інтелектуальній традиції розуміння кооперації представлене як співпраця (форма організації праці і соціальних, економічних та інших відносин) та як організаційна форма суспільно-політичної та економічної взаємодії у різних сферах діяльності суб'єктів, у тому числі господарських. Зазначено, що кооперація відіграє певну роль в політиці, має політичне підґрунтя. До основних характеристик кооперації віднесено самовизначення, демократичну участь, справедливий розподіл та зобов'язання, солідарність, інклюзивність, піклування про благополуччя всіх зацікавлених сторін та навколишнього середовища, а також самостійність та самодіяльність, альтруїзм тощо. Наведено основні принципи кооперації, що сформульовані Міжнародним кооперативним Альянсом і поділяються всіма формами кооперації. До них належать такі: добровільне членство та відкрита форма кооперації для всіх без дискримінації; кооперативна організація повинна керуватися самими членами на основі демократичних цінностей та мати рівний голос й однакову думку; члени кооперативних об'єднань повинні робити свій внесок у розвиток підприємства і отримувати рівні вигоди від його діяльності; кооперативи повинні залишатися такими, що самовизначаються, та автономними, а також перебувати під контролем лише своїх членів; кооперативи повинні прагнути навчання та професійної підготовки своїх членів; кооперація має бути між кооперативними підприємствами; кооперативні підприємства мають прагнути сталого розвитку співтовариств та довкілля.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, форма суспільно-політичної організації, теорія кооперації, кооператив, форма самоорганізації громадян.

Постановка проблеми. Кооперативні ідеї, що прийшли до нас із Західної Європи, лише оживили, відродили в нових формах ті традиційні цінності національного способу життя, які здавна були властиві нашому народу. Надзавданням постіндустріального кооперативного руху є формування нової української нації і досягнення нею повної самодостатності.

Кооперативна проблематика та, особливо, кооперативна теорія навіть з урахуванням доволі тривалого періоду вивчення залишаються, за словами Дж. Мілля, «поглинаючою туманністю» [22]. Незважаючи на тривіальність об'єкта дослідження, наукова спільнота в його розумінні значно не просунулася, що можна пояснити постійною трансформацією

аналізованої форми суспільно-політичної та економічної організації, яка розвивається у загальному потоці глобальних змін, а також її невичерпною актуальністю.

Не становлячи альтернативу жодній з наявних форм соціальних організацій, кооперація забезпечує собі цим особливу життєздатність. Очевидно, що й сьогодні, в умовах глобальних цивілізаційних трансформацій, її роль не тільки не зменшується, але й навпаки – набуває якісно вищого, нового соціального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі поняття, як «кооперація», «кооперативний рух», не часто можна зустріти у політологічному дискурсі. На це звертають увагу сучасні дослідники. Так, І. Гороховський зазначає, що політична наука приділяє недостатньо уваги питанням кооперативного руху як елементу громадянського суспільства [5]. Проте в численних економічних та історичних дослідженнях доволі часто наголошується на політичних аспектах кооперації та тісному зв'язку кооперативного руху з громадянським суспільством. На це звертають увагу у своїх дослідженнях, зокрема, В. Грек та Ю. Ушкаренко: «коли йдеться про кооперативний рух, підкреслюються соціальний аспект і характер діяльності кооперації. У цьому розумінні кооперативний рух, крім усього іншого, виступає як історичний елемент громадянського суспільства» [17, с. 375].

Кооперативному руху як формі самоорганізації громадян у країнах Центрально-Східної Європи у 20-х роках ХХ ст. присвячені праці О. Берендєєва [1]. Вітчизняна дослідниця А. Колодій, досліджуючи громадянське суспільство в його історичній ретроспективі та теоретичні підходи до його розуміння, побічно згадує і про українську кооперацію на Галичині [8].

Доцільно звернути увагу на історичні праці І. Гавліч [3], І. Витановича [2], Л. Дрогомирецької [6], С. Гелея [4], в яких кооперативний рух розглядається як важливий чинник формування національної самосвідомості та осередок українського національного руху.

Незважаючи на те, що історичними та економічними науками здійснені ґрунтовні дослідження практики розбудови кооперативного руху на українських землях, ще багато проблем, що потребують розгляду, залишилося й для політичної науки. Вважаємо, що насамперед потребує особливої уваги визначення сутності поняття кооперації.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в тому, щоб розглянути теоретичні підходи, запропоновані як зарубіжними, так і вітчизняними вченими до визначення змісту поняття кооперації, та виокремити його основні характеристики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кооперація – сукупність особливих громадсько-господарських об'єднань, заснованих на колективній формі власності. Кооперативи сприяли розвитку ринкових відносин, соціальній стабільності у суспільстві. Цілком справедливо щодо цього говорив найбільший британський кооператор Джон Мітчелл: є багато способів поліпшення умов існування людей, але найбагородніший з них – через кооперацію [13, с. 78].

Кооперація – широке суспільно-політичне явище, що наочно демонструє потяг людини до взаємодії, співпраці, взаємодопомоги та рівноправності в усіх сферах суспільного життя. Кооперація виникла у першій половині ХІХ століття в Європі як відповідь безправних споживачів та дрібнотоварних виробників на розвиток капіталістичних відносин, кооперація від початку тяжіла до соціалізму. Проте цей антикапіталістичний рух виявився надзвичайно стійким в різних соціально-економічних, суспільно-політичних та етнічних умовах вже у ХХ столітті. Ідеї та практика кооперативного руху з успіхом використовувалися і використовуються для пом'якшення соціальних протиріч та як ефективний засіб мобілізації сил, здатних оживити та підняти економіку, стимулювати самодіяльність, що є підґрунтям громадянського суспільства.

У перекладі з латини кооперація (“cooperatio”) означає співробітництво, адже це поняття складається з двох слів: “со”, тобто «спільно, разом», та “operit” – «робота, праця». Саме під кооперацією розуміють сумісну працю, або спільну діяльність. Такий підхід традиційно закладає теоретичну класичну модель розуміння сутності кооперації як явища, діяльності, процесу, в основі якого лежить поведінка людини в економіці, політиці, соціумі. Отже, кооперацію можна вважати формою налагодження співпраці між людьми.

Власне, розробка основ теорії кооперації почалася з кінця XIX – початку XX ст. У цей час починає змінюватися тенденція тверезого соціального реалізму, а також формується власне кооперативна теорія.

Засновниками теорії кооперації вважають Шарля Фур’є та Роберта Оуена. Відомі як основоположники «утопічного соціалізму», дослідники висунули ідею так званих самоврядних суспільств, кооперативів як альтернативу капіталізму з його експлуатацією, злиднями та безправ’ям трудящих мас, в основі діяльності яких лежали колективізм, співпраця, взаємодопомога. «Самоврядні товариства» уявлялися ними як продуктивні комплекси, міські чи сільські, що належать трудящим, які виконували функції закупівлі, збуту та кредитування.

Суспільно-політичну спрямованість кооперативних ідей Ш. Фур’є та Р. Оуена продовжив французький мислитель Луї Блан, який одним з перших звернув увагу на кооперацію як самоцінну організацію, представляючи її сутність як таку, що укладається в метафорі «третього сектору». До речі, «третьім сектором» вважається соціальна економіка, яка доповнює «перший сектор» (приватний, орієнтований на прибуток) та «другий сектор» (державний, запланований). Третій сектор включає колективно організовані кооперативи, організації, фонди, асоціації, орієнтовані на соціальні цілі, які мають пріоритет над прибутком чи прибутковістю для акціонерів. Завдання соціальних підприємств полягає насамперед не у збільшенні прибутку, а у досягненні соціальних цілей (що не виключає й отримання прибутку).

Ця ідея набула свого поширення у сучасній політологічній літературі. Зокрема, французька дослідниця Д. Демустьє у книзі «Між ефективністю та демократією: виробничі кооперативи», кооперацію розуміє як «третій шлях», як щось зрештою демократичне «середнє між джунглями капіталізму та бюрократією колективізму» [19, с. 8]. Тотожної думки дотримується й співробітник Міжміністерського управління соціальної економіки Франції М. Фігро, який зазначає, що кооперація є носієм інших суспільних відносин, де «можна гармонійно поєднувати соціальну справедливість та економічну ефективність» [21, с. 275].

Соціальні основи кооперації представлені в працях відомого українського вченого М. Туган-Барановського. Погоджуючись з тим, що кооперація виросла на капіталістичному підґрунті і має капіталістичну форму, на думку вченого, вона створює організації, які настільки протилежні капіталізму, наскільки «солідарність та взаємодопомога протилежні насильству та експлуатації». «Кооператив – підприємство, але підприємство некапіталістичного типу», – зазначає дослідник [15, с. 67]. Головне, що відрізняє кооператив від капіталістичного підприємства, приватного чи акціонерного, – це капітал. За всіх форм кооперативних підприємств метою господарської діяльності не є отримання капіталістичного прибутку.

Щодо політичної основи кооперації, то поширеною є думка про те, що кооперативний рух в політиці є нейтральним, аполітичним, що кооперація може існувати за будь-якого державного устрою та політичного режиму, пристосовуючи свою роботу до наявних політичних умов. Такі погляди ми зустрічаємо як серед кооператорів та ідеологів кооперації,

так і у звичайних людей, далеких від кооперативної роботи. Проте кооперація не може бути поза політикою, адже «кооперація є сама по собі ціль, і не може служити для когось або чогось засобом». Вона постає як самостійна політична, соціальна та економічна сила [9]. Кооперація, як і будь який суспільно-політичний напрям, має головну мету – улаштувати життя в державі так, щоб воно «йшло та розвивалося нормальним ходом, і щоб було забезпечено як найкраще існування як в цілому суспільству, так і кожній окремій людині» [9].

Сутнісними рисами кооперації як суспільно-політичної форми організації називають також самостійність та самодіяльність. Відсутність цих якостей позбавляє кооперацію її самості та своєрідності. Як зазначає М. Туган-Барановський, хоча кооперація є дуже схожою з іншими господарськими організаціями капіталістичного типу, проте «як би не був близьким кооператив за своїм зовнішнім виглядом до капіталістичних підприємств, під цією капіталістичною оболонкою ховається в кооперативі зміст зовсім інший. Якщо тіло кооперативу створено капіталізмом, душа кооперативу натхненна соціалістичним ідеалом» [15, с. 67]. М. Туган-Барановський вказує також на соціально-виховне значення кооперації, що полягає у формуванні суспільних інтересів у членів кооперативів [15, с. 377].

Ще один вітчизняний вчений Б. Мартос вбачає у кооперації один із засобів поліпшення добробуту нижчих верств суспільства «через звільнення їх од визиску з боку верстви капіталістів» [11, с. 53]. Дослідник визначає такі головні ознаки кооперації:

- кооператив є об'єднанням людей, осіб, а не капіталістів;
- метою кооперативу є допомога своїм членам, самодопомога;
- в основі кооперативу лежить не примус, а договірне начало;
- рівноправність членів кооперативу;
- спільні потреби;
- метою створення кооперативного підприємства є забезпечення його ефективного використання членами.

За Б. Мартосом, кооперативне підприємство може не мати зовсім зиску і водночас може давати великі вигоди своїм членам [11, с. 53–56].

До характерних рис кооперації вчені також відносять альтруїзм, що першопочатково лежить в її основі. Отже, кооперація базується на взаємній довірі між особами, які вступають у кооперативні відносини. За відсутності такої довіри суб'єкт, який першим переходить до альтруїстичної поведінки, має ризик бути ошуканим. Для конкретного індивіда та в короткостроковій перспективі така поведінка може завдати шкоди, проте з точки зору еволюційної стратегії та перспективи співпраця завжди вигідна для всього суспільства загалом, а від рівня довіри одне до одного залежить успішність взаємодії між суб'єктами [14, с. 56].

У свою чергу, професор політології Колумбійського університету Бернард Харкорт вважає, що кооперація не суперечить й ідеї свободи особистості, адже вона передбачає результат великої індивідуальної ініціативи та самовизначення.

На думку дослідника, основними дороговказами кооперації є самовизначення, демократична участь, справедливий розподіл та зобов'язання, солідарність, інклюзивність, піклування про благополуччя всіх зацікавлених сторін та навколишнього середовища.

Ці характеристики сформульовані Міжнародним кооперативним Альянсом у вигляді семи основних принципів і поділяються всіма формами кооперації.

1. Кооперація має бути заснована на добровільному членстві та відкрита для всіх без дискримінації.

2. У процесі прийняття рішень кооперативна організація повинна керуватися самими членами на основі демократичних цінностей та мати рівний голос та однакову думку. До

речі, кооперація є єдиною формою соціально-економічної організації, у якій демократичний принцип функціонування є основним. У разі депривації кооперація перестає існувати.

3. Члени кооперативних об'єднань повинні робити свій внесок у розвиток підприємства і отримувати рівні вигоди від його діяльності.

4. Кооперативи повинні залишатися такими, що самовизначаються, та автономними, і перебувати під контролем лише своїх членів.

5. Кооперативи повинні прагнути до навчання та професійної підготовки своїх членів.

6. Кооперація між кооперативними підприємствами.

7. Кооперативні підприємства прагнуть сталого розвитку співтовариств та довкілля [20].

Загалом науковці виокремлюють два основні підходи у дослідженнях теоретичних першооснов розуміння сутності поняття «кооперація» [11, с. 11].

З точки зору першого підходу, кооперація визначається як організаційна структура, тобто добровільні об'єднання людей задля ведення спільної господарської діяльності, або одна з форм організації праці, за якої в одному й тому ж процесі праці беруть участь спільно багато осіб. Таке трактування в узагальненому вигляді представлено в Універсальному словнику-енциклопедії за редакцією М. Поповича, де зазначено, що кооперація є формою співпраці між особами чи підприємствами у процесі виробництва товарів і послуг, що виникає внаслідок суспільного поділу праці [16].

Прихильники другого підходу характеризують кооперацію як процес об'єднання зусиль і ресурсів. У цьому контексті у боротьбі з капіталістичною монополією на ресурси, виробництво тощо аналізоване поняття ототожнюється з існуванням сукупності аналогічних кооперативів. Зокрема, в довідкових виданнях визначають кооперацію насамперед як добровільне об'єднання різних форм і об'єктів праці та власності задля досягнення у різних сферах господарської діяльності спільних цілей, а також як систему політико-економічних відносин, що розвиваються [7, с. 75; 7, с. 75; 10, с. 372, с. 372].

Отже, можна сформулювати такі висновки та узагальнення.

По-перше, кооперативні ідеї, що прийшли до нас із Західної Європи, лише відродили традиційні цінності національного способу життя, які здавна були властиві нашому народу. Роль кооперації як однієї з форм соціально-політичної та економічної організації в сучасних умовах глобальних цивілізаційних трансформацій не тільки не зменшується, але й навпаки – набуває якісно вищого, нового соціального значення.

По-друге, в інтелектуальній традиції розуміння кооперації фактично представлено як співпраця (форма організації праці і соціальних, економічних та інших відносин) та як організаційна форма суспільно-політичної і економічної взаємодії у різних сферах діяльності суб'єктів, у тому числі господарських.

По-третє, кооперація не може бути поза політикою, адже вона постає як самостійна політична, соціальна та економічна сила, що має на меті влаштувати життя в державі так, щоб було забезпечено якнайкраще існування як в цілому суспільству, так і кожній окремій людині. Кооперація є самою по собі ціллю, і не може служити для когось, або чогось засобом.

Нарешті, основними характеристиками кооперації вчені називають самовизначення, демократичну участь, справедливий розподіл та зобов'язання, солідарність, інклюзивність, піклування про благополуччя всіх зацікавлених сторін та навколишнього середовища, а також самостійність та самодіяльність, альтруїзм.

Список використаної літератури

1. Берендєєва О. Кооперативний рух у теорії та практиці аграристських і комуністичних партій країн Центрально-Східної Європи (20-ті роки XX ст.): автореф. дис. ... канд.

- іст. наук: 07.00.02; Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова. Київ, 2010. 20 с.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху: з праць історично-філософичної секції НТШ. Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. 624 с.
 3. Гавліч І. Ідеї кооперативного руху у поглядах українських громадсько-політичних діячів Східної Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. І. Зуляка*. Тернопіль: вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 1. С. 68–72.
 4. Гелей С. Від національної ідеї до державності: вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації. Львів: вид-во Львівської комерційної академії, 2011. 738 с.
 5. Гороховський І. Споживча кооперація в Україні як спосіб самоврядування та чинник розвитку громадянського суспільства. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2009. № 1 (38). С. 50–53.
 6. Дрогомирецька Д. Ідеологія українського кооперативного руху в Західній Україні (1920–1939 рр.). Невідома історія України. 15 квітня 2012. URL: http://www.uahistory.info/2012/04/15/deologia_ukranskogo_kooperativnogo_rukhu.html.
 7. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 2 / редкол.: С. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 848 с.
 8. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу). *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2001. № 21. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolodij.htm>.
 9. Кооперація й політика. *ЗБРУЧ*. URL: <https://zbruc.eu/node/105793>.
 10. Мочерний С., Ларіна Я., Устенко О., Юрій С. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 1 / за ред. С. Мочерного. Львів: Світ, 2005. 616 с.
 11. Нестуля О. Теорія кооперації Бориса Мартоса. Полтава: ПУЕТ, 2019. 285 с.
 12. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки: монографія / за ред. М. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2019. 374 с.
 13. Розвиток освіти, науки, економіки в умовах інтеграційних процесів: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 20 квітня 2017 року: у 2 т. Т. 1. Ч. 1 / редкол.: ВННІЕ ТНЕУ. Тернопіль: Крок, 2017. 153 с.
 14. Скуріхін С. Кооперація та кооперативна поведінка в ракурсі юридичної етології. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. 12. С. 53–57. URL: http://lsei.org.ua/12_2022/8.pdf.
 15. Туган-Барановський М. Кооперація, її природа та мета. *Сільськогосподарська кооперація: вибр. Праці / за ред. Л. Горкіної*. Київ: НАН України, Ін-т економ. та прогнозув, 2010. 776 с.
 16. Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ) / за ред. М. Поповича. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53392-0.html>.
 17. Ушкаренко Ю., Грек І. Ідентифікація понять «кооперативний рух» і «кооперативна система». *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: зб. наук.-техн. пр.* Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. Вип. 21.7. С. 374–377.
 18. Шкірчак С. Кооперативний рух як елемент громадянського суспільства в історії української суспільно-політичної думки першої чверті XX ст. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 49–54.
 19. Demoustier D. Entrer l'efficacite et la democratie: Les cooperatives de production. Paris: Entente, 1981. 118 p.
 20. Harcourt E. Bernard. Cooperation. A Political, Economic and Social Theory. Columbia University Press, 2023. URL: <https://scholarship.law.columbia.edu/books/353>.

21. Kooperatibismos eta gizarte-ekonomiaa munduzabalean gaian buruzko biltzarra. Congreso sobre et cooperativismo y la economía social en el mundo. Vitoria-Gasteiz, 1988. 328 p.
22. Mill J.S. Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy: Books III-V and Appendct. URL: <http://digamo.free.fr/jsm2.pdf>.

COOPERATION AS A FORM OF SOCIO-POLITICAL ORGANIZATION: AN ANALYSIS OF THEORETICAL APPROACHES

Yaroslav Kuzyk

Private Higher Educational Institution European University

Department of Socio-Humanitarian Disciplines

Akademika Vernadskoho Boulevard, 16-v, 03115, Kyiv, Ukraine

This article examines the essence of cooperation as a form of socio-political organization and outlines its key characteristics. It argues that cooperation embodies the human aspiration for interaction, collaboration, mutual assistance, and equality across all spheres of social life. Cooperative ideas that arrived from Western Europe are shown to have revived traditional values of the Ukrainian way of life, which have long been inherent to the national culture. In the context of global civilizational transformations, the role of cooperation as a form of socio-political and economic organization is not diminishing but, on the contrary, acquiring qualitatively new social significance. The study traces the evolution of theoretical approaches to the concept of cooperation, from Ch. Fourier and R. Owen to contemporary interpretations. Within the intellectual tradition, cooperation is understood both as collaboration – a mode of organizing labor, as well as social, economic, and other relations – and as an organizational form of socio-political and economic interaction in various spheres of activity, including economic practices. The article also highlights the political dimension of cooperation, noting its underlying political foundations. The principal characteristics of cooperation are identified as self-determination, democratic participation, fair distribution and accountability, solidarity, inclusiveness, care for the well-being of all stakeholders and the environment, independence and initiative, and altruism. Furthermore, the article outlines the core principles of cooperation, as articulated by the International Cooperative Alliance and shared across all cooperative forms. These principles include: voluntary and open membership without discrimination; democratic member control based on equal rights and responsibilities; members' economic participation and equitable benefit-sharing; autonomy and independence of cooperatives; commitment to education and professional training; cooperation among cooperatives; and the pursuit of sustainable community and environmental development.

Key words: cooperation, cooperative movement, form of social organization, theory of cooperation, cooperative, civic self-organization.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025

Дата публікації: 23.12.2025